

Mohammad Hashim Kamali

**AKTUALIZACIJA (*TEF'IL*)
VIŠIH CILJEVA (*MEKASID*)
ŠERIJATA**

OCCASIONAL PAPER 28

AKTUALIZACIJA (*TEF'IL*) VIŠIH
CILJEVA (*MEKASID*) ŠERIJATA

Aktualizacija (tef'il) viših ciljeva (mekasid) šerijata (Bosnian)
Mohammad Hashim Kamali

Copyright © Center for Advanced Studies and the International Institute of Islamic Thought (IIIT), First Edition 1445AH / 2023CE

ISBN: 978-9926-471-95-8 Paperback

Translated into Bosnian from the English Title:
Actualization (Taf'il) of the Higher Purposes (Maqāšid) of Shari'ah (Occasional Paper 28)
Mohammad Hashim Kamali

Copyright © The International Institute of Islamic Thought (IIIT), International Institute of Advanced Studies (IAIS), First Edition, 1441AH / 2020CE
ISBN: 978-1-56564-999-6 Paperback
978-1-64205-345-6 e-book

IIIT
P.O. Box 669
Herndon, VA 20172, USA
www.iiit.org

IIIT London Office
P.O. Box 126
Richmond, Surrey
TW9 2UD, UK
www.iiituk.com

S ENGLESKOG PREVEO

Nedim Begović

LEKTOR

Nedim Alić

DTP

Jilduza i Selmir Pajazetović

DIZAJN KORICE

Muhamed Hasanović

IZDAVAČ

Centar za napredne studije
Marka Marulića 2C, 71000 Sarajevo
www.cns.ba / cns.sarajevo@gmail.com

ŠTAMPA

OFF-SET d.o.o. Tuzla

Sva izdavačka i autorska prava zadržana! Nijedan dio ove knjige ne može biti iznova objavljen, u bilo kojem obliku i na bilo koji način, uključujući fotokopiranje, bez prethodnog pismenog odobrenja izdavača, osim u svrhe kritičkih članaka i stručnih prikaza u kojima je dozvoljeno navoditi kraće odlomke. Također nije dozvoljeno pohranjivanje u elektronske baze podataka i objavljivanje djela na internetu od strane trećih lica.

.....
CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

28-74

KAMALI, Mohammad Hashim
Aktualizacija (tef'il) viših ciljeva (mekasid) šerijata / Mohammad Hashim Kamali ; s engleskog preveo
Nedim Begović. - Sarajevo : Centar za napredne studije, 2023. - 44 str. ; 21 cm

Prijevod djela: Actualization (Taf'il) of the higher purposes (Maqāšid) of shari'ah. - O autoru: str. 43-44.

ISBN 978-9926-471-95-8

COBISS.BH-ID 57552902
.....

Mohammad Hashim Kamali

AKTUALIZACIJA (*TEF'IL*) VIŠIH
CILJEVA (*MEKASID*) ŠERIJATA

S engleskog preveo
Nedim Begović

CENTAR ZA NAPREDNE STUDIJE
CENTER FOR ADVANCED STUDIES

Sarajevo, 2023.

Ova knjiga je objavljena uz podršku
Međunarodnog instituta za islamsku misao (IIIT)

Sadržaj

Predgovor.....	7
Aktualizacija (<i>tef'ıl</i>) viših ciljeva (<i>mekasid</i>) Serijata	9
Uvodne napomene.....	9
Deinicija i značenje <i>mekasida</i>	14
Pristupi <i>mekasidima</i> : redukcionizam, ekspanzionizam i umjerenost (<i>tefrit</i> , <i>ıfrat</i> , <i>i'tidal</i>).....	15
<i>Mekasid</i> – tekstualni izvori i <i>usul el-fikh</i>	19
Ljudski intelekt (<i>'akl</i>) i urođena ljudska priroda (<i>fitra</i>) kao idendiik atori <i>mekasida</i>	22
Aktualizacija <i>mekasida</i> i uloga sredstava (<i>vesa'il</i>).....	26
Idžtihad <i>mekasidi</i>	30
Idžtihad utemeljen na <i>mekasidima</i> : studije slučaja	31
1. Božićna čestitka.....	32
2. Nasljeđivanje	33
3. Doniranje organa.....	34
4. Kloniranje	35
5. Analiza DNK.....	35
6. Smjer Kible.....	36
Zaključak i preporuke.....	37
O autoru	43

Predgovor

O ciljevima Šerijata (*mekasid eš-šeri'a*) mnogo se govori, ali su slabo shvaćeni, djelimično zbog historijskih faktora jer je ova tema ostala donekle nerazvijena i teorijska čak i u arapskim izvorima i priručnicima islamskog prava. Međutim, u posljednje vrijeme naučnici su pokazali interesovanje za oživljavanje *mekasida*, o čemu svjedoče brojne konferencije, akademske disertacije i uvođenje specijalizovanih univerzitetskih kurseva za proučavanje ove teme. Nakon toga, dolazi do mnogostrukog razvoja u vezi s *mekasidima* u odnosu, primjerice, prema islamskom bankarstvu i finansijama, islamskom obrazovanju, vladinoj politici i donošenju fetvi.

Malezija je, također, pokrenula važne inicijative vezane za *mekaside* posljednjih godina u oblastima, prije svega, islamskog bankarstva i finansija i formulisanja vladine politike. Malezijski šerijatski indeks (februar, 2015) i posredovanje zasnovano na vrijednostima Banke Negara Malezije (juli, 2017), kako autor navodi, bazirani su na ideji uvođenja *mekasida* u radne modalitete javnih ustanova u ovoj zemlji.

Profesor Mohammad Hashim Kamali je opširno pisao o islamskom pravu i jurisprudenciji, kao i o raznim drugim temama *mekasida*, posebno o metodologiji *mekasida*. Ovaj rad donosi

na vidjelo novi aspekt ove teme i nudi zanimljive uvide u nauku o izvorima islamskog prava, *usul el-fikhu* i njihovom međusobnom odnosu.

U ovom radu profesor Kamali ulaže poseban napor da premosti jaz između teorije i prakse ovog očigledno važnog aspekta Šerijata, a ono što on piše nije istraženo u postojećoj literaturi na engleskom jeziku o *mekasidu*. Napisana je jednostavnim stilom s mnogo praktičnih primjera, što ovu temu čini dostupnom prosječno obrazovanom čitaocu.

Tun Abdul Hamid Mohamad
bivši glavni sudija Malezije

Aktualizacija (*tef'il*) viših ciljeva (*mekasid*) Šerijata

Uvodne napomene

Viši ciljevi ili *mekasidi* Šerijata primjenjuju se i aktualiziraju putem njihovih sredstava (*vesa'il*). Pošto se *mekasidi* ne primjenjuju neposredno, oni su obično korak dalje od stvarne prakse. Da bi se *mekasidi* aktualizirali, prvi korak bi prirodno bio da se identifikuje konkretni *maksad* koji neko ima na umu. Ovo bi, posljedično, dovelo do pitanja kako se zapravo identifikuje *maksad* ili svrha Šerijata i koji se metod, ako postoji, koristi u tom cilju. *Mekasidi* se dijele u nekoliko tipova. Prema jednoj od njihovih klasifikacija, oni se dijele na dvije vrste: *mekasidi* Zakonodavca (*mekasid eš-Šari'*), koji su uglavnom identifikovani Šerijatom, i ljudski ciljevi (*mekasid el-mukellef*), koje svako može sam odrediti i identificirati. Zakonodavčeve svrhe su identificirane u Kur'anu ili hadisu direktno ili aluzijom. Ponekad se u tekstu navode brojne reference na nešto a da se, zapravo, ne kaže da je to svrha Zakonodavca. Kada se sve takve reference saberu, njihovo kombinovano čitanje se slaže sa određenom svrhom ili *maksadom*. Ovaj proces je poznat kao indukcija (*istikra'*), što je općeprihvaćena metoda za identifikaciju

mekasida. Šerijatski učenjak bi znao, naprimjer, da pouzdanost (*emane*), istinitost (*sidk*), pravednost, samilost, dobar karakter (*edeb, husn el-huluk*), jedinstvo među vjernicima (*vahde*) i svijest o Bogu (*takva*) spadaju u *mekaside* Šerijata čak i ako tekst to izričito ne kaže. *Istikra'* učestvuje u idžtihadu, pa bi bilo razumno reći da su ciljevi Šerijata (*mekasid eš-šeri'a*) identificirani svetim pismom ili idžtihadom.

Ljudske svrhe ne uključuju nužno pravničku metodologiju i pristup. Ljudi donose brojne odluke koje se temelje na čisto praktičnim svrhama koje mogu, ali i ne moraju, imati veze sa šerijatskim svrhama. S obzirom na stjecanje znanja, naprimjer, Zakonodavčeva svrha znanja i obrazovanja je poznavanje Boga i ispravan način Njegovog obožavanja, kao i istraživanja i razumijevanja Njegovog stvaranja. Ljudska svrha obrazovanja može biti da se stekne univerzitetska diploma kako bi se osiguralo zapošljavanje. Slično tome šerijatska svrha braka jeste razmnožavanje ljudske vrste, ali ljudska svrha braka za starije može biti samo da pronađu prijateljstvo. Ove dvije vrste ciljeva često su međusobno povezane; u takvim slučajevima Šerijat samo konkretizira da ljudske svrhe ne narušavaju ciljeve Šerijata (*mekasid eš-šeri'a*). Moglo bi biti korisno da kroz nekoliko primjera oslikamo u kakvom su odnosu šerijatske i ljudske svrhe i kako se aktualiziraju u međusobnom prožimanju:

- 1) Olakšavanje i otklanjanje poteškoće (*tejsir, ref' el-haredž*) je jedan od priznatih *mekasida* Šerijata koji općenito odlikuje pristup islama, a posebno u odnosu spram ovosvjetskih poslova kao što su obrazovanje i podučavanje. Na pitanje kako ga aktualizirati i putem kojih sredstava, može se odgovoriti na sljedeći način: učenjaci i nastavnici trebaju govoriti jednostavno u skladu s nivoom razumijevanja njihove publike, kulturalnim odlikama i potrebama. Da li je to samo

informacija i/ili poboljšanje karaktera i suzbijanje određenog lošeg ponašanja? Predavanje održano u selu nije isto što i predavanje održano u metropoli, a ono koje je održano grupi naučnika nije isto što i ono koje se obraća široj javnosti. Govor koji nastoji da ispravi postojeća odstupanja treba, također, biti fokusiran na svoju svrhu i izbjegavati složene teorijske uvode. Za sve ovo može se reći da su sredstva za ostvarivanje šerijatskih ciljeva olakšavanja (*tejsir*) u širenju znanja.

- 2) Druga priznata svrha Šerijata je saradnja (*te'avun*) u dobrim djelima, koja se temelji na tekstu i presedanima i ima važno mjesto u islamskom vrednosnom poretku. Ona se aktualizira, zauzvrat, ne samo kroz pomaganje onih koji su u potrebi za vrijeme nesreće i nevolje nego i kroz dugoročne mjere koje podržavaju napore i proširuju svoju mrežu pozivanjem drugih da se pridruže. Sredstvo (*vesile*) za taj *te'avun* može, također, biti uspostavljanje filantropskih fondacija, usvajanje ispravnih i bolje ciljanih politika koje odgovaraju potrebama ljudi, kao i njihovo informiranje o vrijednosti koju islam pridaje dobrotvornom radu. Kao što se može vidjeti na ovoj ilustraciji, nekoliko sredstava se koristi da bi se osigurala i ostvarila ista svrha, odnosno saradnja u dobrim djelima.
- 3) Ako bi naša svrha bila podizanje svijesti javnosti o samim *mekasidima*, budući da smatramo da bi pojedinci i organizacije trebali biti bolje informisani o *mekasidima* i posvetiti im veću pažnju, moramo identificirati sredstva putem kojih se to može efikasno uraditi. Očigledno jedan način bio bi da se angažuje u medijima kako bi se postigla veća vidljivost *mekasida*. Drugi bi bio da se identifikuju sposobne osobe da pišu ne samo naučne eseje za akademske publikacije o *mekasidima*

već i kratke, sažete i ciljane tekstove za štampane medije. Još jedno moguće sredstvo bilo bi održavanje seminara i konferencija. I na kraju, ako se misli da bi arapske zemlje trebale više uraditi u tom pogledu, trebalo bi pronaći načine i sredstva da se njima bavi na arapskom jeziku, te da se identificiraju područja na koja će se usredotočiti napori. To se čak može učiniti u odabiru samih *mekasida* zato što se *mekasidi* pojavljuju u toliko varijanti. Ako, primjerice, neko cilja na *darurijjat* kategoriju *mekasida*, onda treba razlučiti koji će *mekasid* uzeti kao prioritet itd.

- 4) S obzirom na islamsko bankarstvo i finansije (IBF), postoji sve veća podrška među šerijatskim savjetnicima i stručnjacima iz industrije o potrebi da se *mekasidi* Šerijata unesu u tkivo IBF-a, te da je to neophodno ako se želi zaštititi kredibilitet IBF-a od daljeg urušavanja. Kaže se da su se prakse IBF-a još više udaljile od duha Šerijata tako što su dugo slijedile uporedive konvencionalne i zapadnjačke bankarske proizvode. Dalje, IBF je slijedio pravila fikha na formalistički način, često nauštrb njihove svrhe. Drugim riječima, praktičari IBF-a primjenjuju pravila fikha, ali nisu u vezi sa *mekasidima* tih pravila. Jasno je da postoji zahtjev za pristupom koji se temelji na *mekasidima* kako bi se prevazišli nedostaci ovog fikhskog literalizma u praksama IBF-a. Ali kada pogledamo kako se *mekaside* predstavlja, to, također, obično ne pruža potrebna uputstva u obliku pragmatičnih alata za ispravljanje nedostataka, dijelom zato što su *mekasidi* ostali donekle previše teoretski da bi bili od više pomoći praktičarima. Većina *mekasida* su teorijski po tome što nemaju sopstvena suštinska pravila. Umjesto toga, *mekasidi* nam mogu reći kako treba primijeniti pravila fikha, a ne kako ih mijenjati.

Ipak, možda je potrebno dodatno istražiti resurse *mekasida* kako bi se bolje procijenili njihovi odnosi sa *fikhom* i *usul el-fikhom*, što je zadatak kojim ćemo se ovdje pozabaviti. Jedno očigledno pitanje bi bilo kako identificirati valjanu šerijatsku svrhu fikhskog pravila, transakcije ili ugovora.

Identifikacija određene svrhe i specificiranje sredstava za njeno ostvarivanje može, ali i ne mora, uvijek uključivati pribjegavanje šerijatskim izvorima, već samo racionalnim metodama zdravog razuma, zbog čega neki učenjaci smatraju da se *mekasidi* mogu identificirati ljudskim intelektom (*el-'akl*) i, također, urođenom ljudskom prirodom (*el-fitra*) kao što ćemo sada objasniti. Kada se identifikuje neki *maksad*, sljedeći korak bio bi da se utvrde odgovarajuća sredstva za njegovu aktualizaciju. Sredstva koja se biraju ne smiju biti nesrazmjerna ili previše indirektna za tu svrhu, a moraju, također, biti dozvoljena po Šerijatu. I sredstva i ciljevi moraju biti zakoniti. Jer ozbiljan nesklad između njih može dovesti do izobličenja ili manipulacije korištenjem, naprimjer, pravne dosjetke (*hile*) za postizanje nezakonitog cilja nazgled zakonitim sredstvom. Ovo bi dovelo do komplikacija i pozivanja na to da se, zauzvrat, primijeni usulski koncept "blokiranja sredstava" (*sedd ez-zera'i*). Ukratko, aktualizacija (*tef'il*) *mekasida* odnosi se na identifikaciju ciljeva i sredstava pomoću kojih se one ostvaruju.

Tekst koji je pred nama počinje s definicijom i značenjem *mekasida*, a nastavlja se utvrđivanjem tri uočljive tendencije u pogledu njihovog obima: redukcionistički, ekspanzionistički i umjereni pristup *vesatije/i'tidal*. Zatim se bavimo pitanjem da li se *mekasidi* mogu priznati kao dokaz ili izvor Šerijata sam po sebi. Može

li se, drugim riječima, izvesti neko pravilo (*hukm*) Šerijata direktno iz *mekasida* ili uvijek treba slijediti pristup *usul el-fikha*? Odgovaranje na ova pitanja pomoglo bi čitaocu da jasnije razumije šta može očekivati od *mekasida*. Često govorimo o *mekasidima*, ali kada je u pitanju stvarna praksa, primjenjujemo pravila fikha. Mogu li se ona jednostavno zanemariti i direktno se pozvati na *mekaside*? Potom istražujemo odnos *mekasida* prema Kur'anu i hadisu, odnosno prema *usul el-fikhu*. Također, utvrđujemo ulogu ljudskog razuma (*'akl*) i urođene ljudske prirode (*fitra*) u identifikaciji *mekasida*. Naš sljedeći pregled sredstava i aktualizacije *mekasida* razjašnjava ovu temu kroz nekoliko ilustracija. O idžtihadu zasnovanom na *mekasidima* (*idžti-had mekasidi*) se, također, raspravlja u sljedećem odjeljku, nakon kojeg slijede zaključak i skup preporuka koje se mogu primijeniti.

Definicija i značenje *mekasida*

Mekasid je množina od *maksad*, izveden iz glagola *kasade* (namjeravati), a označava ono što neko namjerava postići, a što je obično njegov cilj ili svrha. Muslimanski učenjaci dali su različite definicije *mekasida*. Istaknuti Andaluzanin Ibrahim eš-Šatibi (u. 790/1388) je mnogo pisao o *mekasidima*, ali nije ponudio njihovu definiciju. Često citirane definicije su one Muhammeda et-Tahira ibn 'Ašura (u. 1974), Muhammeda ez-Zuhajlija, Jusufa el-Karavijija i Ibn Bejje, a svi oni opisuju *mekaside* kao „mudrost i značenje“ koji stoje u osnovi pravila (*ahkam*) Zakonodavca. Ibn 'Ašur je definirao opće ciljeve (*mekasid 'amme*) Šerijata kao „dublja značenja (*me'ani*) i unutrašnju mudrost (*hikem*) koju je Zakonodavac smjerao u odnosu na sve ili većinu šerijatskih propisa“. Za el-Karavijija, „*mekasid eš-Šeri'a* se odnose na krajnje ciljeve i svrhe (*el-gajat*) koje se nastoje postići tekstualnim zapovijedima, zabranama i dopuštenjima, te pojedinačna

pravila (*el-ahkam el-džuz'ijje*) koja se nastoje realizirati u životu pojedinaca, porodica i zajednica muslimanskog Ummeta koje su ih kadre realizirati“. Jednostavno rečeno, *mekasidi* su drugi pojam za značenje i mudrost, koji se nastoje postići tekstualnim pravilima Šerijata. El-Karadavijeva definicija nastoji jasno povezati *mekaside* sa pojedinačnim tekstualnim pravilima Šerijata u njihovoj ukupnosti. *Mekasidi* se tako mogu pronaći u pravilima (*ahkam*) i nemaju odvojeno postojanje izvan njih. Za 'Abdullaha ibn Bejjeha, *mekasidi* se odnose na „duh Šerijata, njegova značenja, mudrost, svrhe i ciljeve“. Ova značenja proističu iz izvornog obraćanja Zakonodavca (*min hitab eš-Šari' ibtida'en*), a uključuju i ona do kojih se došlo putem izvođenja zaključaka i interpretacija. Definicija Ibn Bejjeha ne samo da blisko povezuje *mekaside* sa tekstom nego obuhvata i racionalne zaključke izvedene iz tekstualnih izvora koji, također, mogu odrediti i identificirati *mekaside*. Muhammed ez-Zuhajli je definirao *mekaside* kao „krajnje svrhe, ciljeve, posljedice i značenja koja Šerijat podržava i uspostavlja putem svojih propisa, i koje dosljedno nastoji ostvariti, materijalizirati i postići u svim vremenima i mjestima“.

Pristupi *mekasidima*: redukcionizam, ekspanzionizam i umjerenost (*tefrit*, *ifrat*, *i'tidal*)

Tri tendencije su uočljive u savremenom diskursu o *mekasidima*, među kojima je prvi neozahirijski pristup koji ima redukcionističku (*tefriti*) tendenciju spram *mekasida* i ograničava ih na jasan tekst i njegovo neposredno značenje i svrhu. Druga tendencija je ekspanzionistička (*ifrati*), koja pretjeruje u identifikaciji *mekasida* na štetu čak i teksta – stvaranje i identificiranje novih *mekasida* bez jasnog podržavajućeg dokaza. Treći i ispravan pristup je umjereni (*veseti*) pristup, koji se opredjeljuje za *mekaside* koji imaju potporu u tekstu i valjanom presedanu. Naprimjer, otklanjanje štete (*ref' ed-darer*) je valjan šerijatski

cilj koji ima široko polje primjene, te postoje smjernice kako se šteta može ispravno mjeriti i vrednovati - a na taj način se utvrđuje i vrednuje umjerenost. Pažljiv pristup umjerenosti treba biti praćen valjanim presedanom, znanjem i dobrim rasuđivanjem.

Postoji opća saglasnost da su Kur'an i hadis najautoritativniji izvori *mekasida*, ali i razilaženje oko toga da li racionalno zaključivanje iz ovih izvora može, također, uvesti i identificirati *mekaside*, te ako je odgovor potvrđan, do koje mjere.

Pet suštinskih *mekasida*: zaštita vjere, života, intelekta, porijekla i imovine su glavne svrhe Šerijata prema općoj saglasnosti. Istaknuti učenjaci, uključujući šejha Muhammeda el-Gazalija (u. 1996), Jusufa el-Karadavija, Ahmeda er-Rejsunija, Ismaila Hasenija i Ahmeda el-Hamlišija dodali su pravdu, ravnopravnost, slobodu, socijalna i ekonomska prava višim ciljevima Šerijata, navodeći da se pet suštinskih ciljeva temelje na idžtihadu Ebu Hamida el-Gazalija (u. 508/1111), na osnovu njegovog čitanja propisanih kazni (*hudud* i *kisas*) i vrijednosti koje Šerijat nastoji zaštititi putem tih kazni. Drugi učenjaci su uvrstili u ovu kategoriju ljudsko dostojanstvo, milosrđe i samilost, jedinstvo i bratstvo (*uhuvve*). Potpora za većinu ovih pojmova može se pronaći u Kur'anu i hadisu, ali su ih ipak mnogi autori udžbenika izostavili uz obrazloženje da su odveć općeniti i da ih treba konkretizirati i dovesti u vezu sa pojedinačnim slučajevima. Hadimi i Rejsuni, također, govore o dodavanju temeljnih ljudskih prava i zaštite okoline na listu suštinskih *mekasida* ali postoje i različita mišljenja o tome da li se većina ovih pojmova može podvesti pod pet *darurijata* kroz njihovo šire razumijevanje. Zaštita života bi tako obuhvatila ljudsko dostojanstvo i osnovna prava, kao i pravo na sigurnost životne sredine. Ljudsko dostojanstvo i zaštita okoline mogli bi se, također, podvesti, u širem kontekstu, pod zaštitu vjere i imovine. Mogla bi se dodati, navode ovi autori, posebna poglavlja za ove nove *darurijate* ili ih podvesti pod

pet postojećih. Prema našem viđenju, dodavanjem ovih novih poglavlja pod *darurijjat* vjerovatno bi razvodnilo postojeći konsenzus o pet *darurijjata*, pa bi bilo preporučljivo nastojati postići svjež konsenzus o ovim novim dodacima. Džemal ed-Din 'Atijje (u. 2016) pokušao je obuhvatiti većinu njih pod više ciljeve Šerijata ili ih smjestiti u okvire svojih proširenih klasifikacija *mekasida*.

Razumno je i umjereno spomenuti ono što su neki komentatori primijetili, da *mekaside* ne bi trebalo ograničavati na idž-tihad i mudžtehide; umjesto toga trebalo bi omogućiti da svi koji mogu koristiti resurse *mekasida* to učine u srazmjeru sa svojim znanjem i iskustvom. Jer *mekasidi* su smjernice za svrhovito mišljenje, analizu i vrednovanje općenito i nisu ograničeni na bilo koju pojedinačnu disciplinu kao takvu. Svaki istraživač, interpretator, muftija i sudija može se okoristiti od poznavanja *mekasida* Šerijata. Jasna identifikacija cilja tada postaje strategija razmišljanja koja povećava nečije resurse i usmjerava nečiji napredak na smislene načine. To je ono što često nedostaje mnogim kompetentnim istraživačima na ekonomskom i razvojnom planu – oni mogu izgraditi ekonomski aspekt, ali na štetu humanog razvoja ili, čak, pričinjavajući štetu. Također, moguće je susresti ljude koji brane individualna prava često na račun prava zajednice; stručnjaci za hranu predstavljaju i promoviraju različite vrste hrane i pića, a povremeno po cijenu nanošenja štete fizičkom ili čak moralnom zdravlju ljudi. Pojedinci i države mogu graditi jednu stvar ali uništavati drugu – što se, primjerice, događa u svemirskim tehnologijama, tehnologijama oružja i nekim upitnim naučnim dostignućima.

'Atijje s pravom primjećuje da je tradicionalna islamska učenost na polju teologije (*'ilm el-kelem*) potpuno ignorirala potencijalne doprinose *mekasida*, dok ih savremeno mišljenje zapravo zahtijeva. On dodaje da su se izgledi za širenje *mekasida* na teologiju povećali u svjetlu naprednih naučnih doprinosa u posljednjim decenijama koje su utrle put ka tom cilju.

Slično zapostavljanje pristupa koji uzima u obzir *mekaside* primjećuje se na polju politike. Pošto je vođstvo vjerski imperativ, uspostavljanje sistema vladavine je jedan od *mekasida* Šerijata. Tako se sugerira da šerijatski usmjerena politika (*sijase šer'ijje*) koja obuhvata političko vođstvo mora biti vođena etičkim normama islama. To, međutim, nije bio slučaj u dužem dijelu historije islamske vladavine.

Pokrenuta je, također, diskusija o tome da li *mekasidi* predstavljaju dokaz Šerijata uporedo sa drugim priznatim argumentima, te ako predstavljaju, da li se neko pravilo Šerijata može utemeljiti na *mekasidima* i po njemu postupati bez traganja za bilo kojim drugim dokazom. Potvrđan odgovor Subhija Mahmessanija na ovo pitanje došao je pod lupu 'Allala el-Fasija (u. 1964). U svom djelu *Felsefe et-tešri' el-islami* Mahmessani je priznao *mekaside* kao dodatni dokaz (*delil*). El-Fasijev odgovor je da *mekasidi* nisu još jedan dokaz poput, naprimjer, prirodnog prava i prirodne pravde u zapadnoj jurisprudenciji – na kojima se može temeljiti sudska odluka. *Mekasid* nije dokaz po sebi, nego onaj koji stoji uporedo sa svakim drugim dokazom i predstavlja njegov sastavni dio. El-Fasi je dodao da se Šerijat sastoji od propisa i pravila (*ahkam*) koja imaju svoje vlastite svrhe; *ahkam* se, također, ponekad uzima iz *mekasida*. Svako ko je učen u Šerijatu trebao bi čitati tekst i propise Šerijata u svjetlu njihovih ciljeva kako bi njegovo ili njeno razumijevanje bilo dublje, koherentnije i zrelije. Kur'an je prvi dokaz, skupa sa svojim *mekasidima*, a isto važi i za sunnet. Analogija (*kijas*) je, također, dokaz koji mora počivati na svojoj svrsi. Za neke primjere analogije ustanovljeno je da odstupaju od njenog razloga i *maksada*, pa se u tom slučaju pravi korekcija kroz pribjegavanje, primjera radi, pravnoj preferenciji (*istihsan*) ili uvažavanju javnog interesa (*istislah*) kako bi se u nju integrisala odgovarajuća svrha. U slučaju kada se suoči sa nekim pitanjem za koje ne postoji relevantan tekst ili analogija, oslanjanje na *mekasid* bit će veće. U tom slučaju treba pribjeći širim i općim

smjernicama teksta kako bi se izvelo neko pravilo u svjetlu njegovih *mekasida*.

Ibn 'Ašur je smatrao da se *mekasidima* treba dati nezavisan položaj. Ovaj stav nije bez ikakvog presedana među ranijim učenicima, uključujući malikijskog učenjaka Šihab ed-Dina el-Karafija (u. 684/1283), Ibn Tejmiju i Ibn Kajjima el-Dževzijju iz hanbelijske škole, koji su dali komentare koji idu u istom pravcu. Međutim, jedan kritičar je ukazao na to da Eš-Šatibi nije dao *mekasidima* nezavisan status kada je raspravljao o *mekasidima* u četvrtom svesku svog djela *El-Muvafekat*, nego ih je tretirao kao produžetak *usul el-fikha*, jer su preostala tri sveska posvećena *usul el-fikhu*. Drugim riječima, eš-Šatibi je naglasio važnost *mekasida* a da pritom nije tvrdio da su oni odvojeni ili nezavisni od *usul el-fikha*.

Ibn Bejjehovo mišljenje o odnosu *usul el-fikha* prema *mekasidima* podrazumijeva njihovu neodvojivost, premda *mekasidi* predstavljaju posebno poglavlje u široj matrici *usula*, skupa sa drugim poglavljima, kao što su *istislah*, proturječje i preferencija (*et-te'arud ve et-terdžih*), *kijas* itd. Nakon što je prodiskutirao mišljenja i Ibn 'Ašura i Ibn Bejjeha, Rejsuni je pristao uz prvog, dodajući da se *mekasidi* posljednjih decenija podučavaju kao poseban predmet u mnogim zemljama i na univerzitetima, uključujući Maroko, Alžir, Mauritaniju, Pakistan, Saudijsku Arabiju, Al-Azhar u Kairu i univerzitete u mnogim drugim zemljama. Prema našem viđenju, podučavanje *mekasida* kao posebnog predmeta nije dokaz njihove nezavisnosti od *usul el-fikha*. Mi zastupamo stav da se radi o posebnoj disciplini Šerijata a da pritom ne tvrdimo da je nezavisna.

Mekasid* – tekstualni izvori i *usul el-fikh

Tradicionalno su tekstualna interpretacija (*tefsir*) i analogija (*kijas*) služile kao glavna sredstva određivanja značenja teksta i

njegovog analogijskog protezanja na slične slučajeve. Ipak, obim ove vježbe bio je ograničen mnoštvom uslova koje je *usul el-fikh* postavio gotovo svakom aspektu interpretacije i analogije. *Usul-ska* metodologija je podvodila *mekaside* uglavnom pod djelotvorni uzrok (*'ille*), navodeći da uzrok i razlog nekog pravila, također, ukazuju na njegovu svrhu. Tako nalazimo u jednoj pravnoj maksimi: „Djelotvorni uzroci šerijatskih pravila ukazuju na svrhu Zakonodavca i treba ih slijediti kad god su poznati“. Ipak, prema našem viđenju, podvođenje *mekasida* pod *'ille* efektivno bi smjestilo *mekaside* pod kišobran konvencionalnog *usul el-fikha*. Ono što mi predlažemo umjesto toga je da se *'ille* i *maksad* čitaju skupa i da se izvode odgovarajući zaključci iz njih u konstruiranju idžtihada, a ne da se podvođe jedan pod drugi. Podvođenje *mekasida* pod usulski postupak traganja za *'illetom* (*ta'lil*), također, nije uvijek direktno. Naime, nije jednostavno identificirati *'ille* s kojim se počinje, a onda, također, da su *'ille* i *maksad* različiti u određenim aspektima: *'ille* je obično povezan sa *statusom quo ante* i on gleda na postojeći *hukm*, dok svrha (*maksad*) gleda u budućnost i nastoji da proširi Šerijat izvan postojećeg presedana. *Mekasidi* se, također, razvijaju i mijenjaju uporedo sa napretkom nauke i civilizacije. *'Ille* je više restriktivan pojam u poređenju sa *mekasidima*.

Stoga, mi zagovaramo da *'ille* i *maksad* trebaju utjecati jedno na drugo, a ne supstituirati jedno drugo. Primjera radi, Kur'an podstiče pravično poravnanje (*kisas*) koristeći pojmove "život za život" (*en-nefs bi en-nefs*) na jednom mjestu (el-Ma'ide, 5:45), ali, isto tako, navodi da pravilo *kisasa* ima za cilj da zaštiti život (el-Bekare, 2:179). Prvo izlaže *'ille*, a drugo izlaže svrhu i mudrost (*hikmeh*) pravila *kisasa*. U slučaju kada nekoliko osoba sudjeluje u ubistvu jednog lica, pristup zasnovan na *'illetu* učinit će samo jednu osobu podložnom *kisasu*, što nije zadovoljavajuće, a što se zapravo pokazalo u vrijeme Omera el-Hattaba u jednom slučaju ubistva u Jemenu. On je zaključio nakon mnogo

promišljanja da neće biti moguće zaštititi ljudske živote ako se svi koji su se dogovorili oko ubistva jednog lica ne podvrgnu primjeni pravila *kisasa*. Ovaj stav je utemeljen jer on čita 'ille skupa sa *maksadom* ili *hikmetom*, i predstavlja standardni islamski propis i u sunijskom i u šiijiskom ogranku.

Kada je riječ o eš-Šatibiju, on nije pribjegavao *ta'lilu* (tražanju za ispravnim 'illetom) u svojoj konstrukciji teorije *mekasida*. Naprimjer, kada je predložio indukciju (*istikra'*) kao identifikatora *mekasida*, smatrao je da se indukcija ne može podvesti pod 'ille. U racionalnom smislu, indukcija bi se mogla proširiti na ideje i vrijednosti koje društvo može prihvatiti tokom historije i vremena. Dakle, kada se kaže da bi suštinski *mekasidi* trebali da obuhvate i ljudska prava ili zaštitu životne sredine, može se naći podrška za njih u izvorima Šerijata na način koji se teško može vezati za 'ille. Zatim, nedavno, kada su Ibn 'Ašur i neki drugi učenjaci dodali racionalnost i urođenu ljudsku prirodu ('*akl* i *fitra*) kao dodatne identifikatore *mekasida*, cijeli njihov trud bio je usmjeren ka opremanju teorije *mekasida* njihovom vlastitom metodologijom i pristupom a ne njihovim podvođenjem pod bilo koji metod *usul el-fikha*, uključujući 'ille.

Nauka dvadesetog stoljeća zapravo je nastojala proširiti obim *mekasida* iz čisto pravnog konteksta na šire arene modernosti i civilizacije. *Mekasidi* bi prirodno trebali biti korišteni u značajnijoj mjeri kao postavljajući ciljeva i determinanta vrijednosti. *Usul el-fikh* se može sagledati u novom svjetlu kao nešto što olakšava i otvara put *mekasidima*, na način da im pruža ideje i resurse kako bi pomogao u aktualizaciji *mekasida*. Ipak, usulske doktrine su gotovo sve u prirodi vjerovatnoća i nisu prepoznate kao konačni arbitri ciljeva i vrijednosti. Hasan Džabir ovo dalje razrađuje i kaže da je Kur'an najmjerodavniji izvor *ahkama*. Dok *usul el-fikh* pokazuje načine izvođenja pravila iz tog izvora, međutim, *usul el-fikh* sam po sebi nije dovoljan bez pomoći *mekasida* – ako se želi da Kur'an i sunnet vode put muslimanskog ummeta

u nova vremena i okolnosti. Jer to bi zahtijevalo proučavanje primarnih izvora u svjetlu širih univerzalija *mekasida*. Štaviše, budući da se *mekasid*, kao disciplina, sastoji od artikulacije duha i svrhe Šerijata, oni pomažu u usmjeravanju doktrina *usul el-fikha* uklanjanjem ili minimiziranjem slučajeva očiglednog sukoba i opterećujućih elaboracija koje on sadržava. *Mekasidi*, također, teže većoj saglasnosti među širim spektrom škola i učenjaka Šerijata, čak i drugih tradicija i ideologija.

Ideja *mekasida* je u stvarnosti bila glavni pokretač u približavanju slova i duha zakona. Što se tiče konsolidacije hadisa, naprimjer, za razliku od Kur'ana koji je opremljen detaljnim informacijama o prilikama njegove objave (*esbab en-nuzul*), većina hadisa ne elaborira vlastite prilike i kontekst. Ovo je često prepušteno nagađanju prenositelja i pravnika. Obraćajući pažnju na *mekaside* i ukupno znanje o ovoj temi, hadiski učenjaci su bili u mogućnosti da prosiju i izoluju veliki dio suvišnog materijala u hadisu. *Mekasidi*, isto tako, mogu igrati istu ulogu kao kriteriji procjene pravne odluke dobijene tumačenjem i idžtihadom. Idžtihadska pravila Šerijata i fetve se mijenjaju s promjenom vremena. Gotovo svi pravnici razumiju, kako objašnjava Ibn Kajjim el-Dževzije, da se pravda ne ostvaruje formalnom primjenom propisa bez obzira na okolnosti koje mogu predstavljati hitne situacije nužde i potrebe. Kompetentni naučnik stoga procjenjuje situaciju i odlučuje da li postoji potreba za izuzetkom od propisa ili ne. Sa znanjem o svrsi i ciljevima propisa, učenjak bi znao da li postoji potreba za novim idžtihadom ili za olakšavanjem (*ruhsa*) formalne primjene propisa.

Ljudski intelekt ('*akl*) i urođena ljudska priroda (*fitra*) kao idendifikatori *mekasida*

Mogu li ljudski intelekt i rasuđivanje potvrditi *mekaside* ravnopravno s tekstom ili čak u nedostatku jasnog teksta? I rani i

savremeni pravnici dali su različite odgovore. Malo ko bi se složio da samo 'akl može potvrditi mekaside bez ikakvih tekstualnih dokaza. Većina pravnika složila se, s druge strane, da razum može procijeniti ljudsko ponašanje u ovosvjetskim stvarima, ali taj razum ne može pružiti pouzdanu osnovu procjene o obredoslovnim pitanjima ('ibadat). Diskurs o ovoj temi teži ići uporedo, uglavnom, sa onim koji je nastao u vezi sa dokazom maslehe. El-Gazali je primijetio: „Ljudi pomoću 'akla znaju koristi ovog svijeta.“ Međutim, dodao je, intelektu onih koji dobro prosuđuju i poznaju običaje i kulturu zajednice daje se kredibilitet. 'Izz ed-Din 'Abd es-Selam (u. 660/1262) je primijetio da „ovosvjetske koristi i štete uglavnom upoznaje i ustanovljava 'akl, ne samo u islamskom Šerijatu već i u većini drugih tradicija. Čovjek koji zdravo rasuđuje znao bi, i prije postojanja objavljenog Teksta, da je ostvarenje čiste koristi ili sprečavanje čiste štete dobro djelo. Učenjaci većine tradicija bi se, također, složili oko zabrane ubistva, krađe, preljuba i slično. Što se tiče koristi ili štete koja se odnosi na budući svijet, one se mogu saznati samo putem prenesenog dokaza (nakl).“ Ibn Tejmijjino gledište o autoritetu 'akla je slično, ali se dodatno poziva na urođenu ljudsku prirodu (el-fitra) koja igra ulogu u identifikaciji mekasida. Šafijska škola drži neograničeno rasuđivanje (istidlal) kao valjanu osnovu prosuđivanja, čak i ako se ne može dovesti u vezu s tekstualnim dokazom, pod uslovom da djeluje blisko značenju i duhu tih dokaza. Imam Šafija se pozivao na presedan ashaba koji su rekli da, kad god ne mogu pronaći tekstualnu odluku o nekoj stvari, pribjegavaju istidlalu.

Ljudski intelekt je pod utjecajem čula, ali ima sposobnost da ide dalje od podataka koje mu ona pružaju, iako zaostaje za širim dometima Objave (vahj). Intelekt obavlja brojne funkcije. On opaža ono što je nevidljivo na osnovu onoga što se vidi, izvodi univerzalije iz pojedinosti, prepoznaje samoočiglednu istinu i povezuje uzroke i posljedice. To je kriterij odgovornosti i kriterij

po kojem je Svevišnji Bog ukazao počast čovječanstvu iznad ostalih Svojih stvorenja. To je ujedno i jedino sredstvo pomoću kojeg ljudi mogu spoznati suštinu odgovornosti i *teklifa*. Ljudski razum je stoga vjerodostojna osnova prosuđivanja u nedostatku objave, pod uvjetom da je norma do koje se došlo u skladu s općim duhom i smjernicama objavljenog spisa.

Urođena ljudska priroda (*fitra*) je kur'anski termin koji označava ljudsku naklonost koja je svojstvena svakoj osobi, pa je univerzalna zbog svoje istovjetnosti. Kur'anski zadatak namjesništva čovjeka na Zemlji (*istihlaf* – el-Bekare, 2:30) čini svakoga nositeljem Božanskog povjerenja i misije da izgradi Zemlju. *Fitra* se tako odnosi na urođenu prirodu Božijih namjesnika kojima je ukazano povjerenje, od kojih svi sudjeluju u blistavosti Božanskog (Sad, 38:72), a ističu se u rangu nad ostalim Njegovim stvorenjima (el-Isra', 17:70). Ovo se, također, manifestira u tome što islam sebe označava kao *din el-fitra*, kao vjeru koja uspostavlja harmoniju sa prosvijetljenom ljudskom prirodom. *Fitra* je intuitivna, ali sazrijeva sa uvidom i iskustvom. Ibn Sina (u. 1037) izjednačio je *fitru* sa 'aklom kada je govorio o intuitivnom intelektu (*fitra*) koji je podaren nekome ko je - u pretpostavljenom slučaju - doveden na ovaj svijet bez prethodnog izlaganja ljudskoj zajednici. Tada on sagledava i shvata konkretne stvarnosti i običaje. Međutim, on priznaje da nije sve što potvrđuje *fitru* istina; ono što je istina je sposobnost urođenog ljudskog razuma da razluči vrijednost, dobru i lošu, u onome što se opaža osjetilima.

Prirodna *fitra* je, stoga, urođena zadužbina, a islam je suštinski u skladu s njom. Prirodna *fitra* u našoj ljudskoj konstituciji ne obuhvata sve ono što nam je poznato, ali naš intelekt može mnogo naučiti iz našeg unutrašnjeg organizma i tjelesne arhitekture, genetske, ćelijske i međućelijske komunikacije i fizioloških interakcija unutar i između organa. *Fitra* nije dovoljno proučena da bismo znali kako komunicira s našim intelektom.

Ne poznajemo dovoljno dobro fiziološki rad naših mentalnih sposobnosti unutar naše *fitre*. Može se pretpostaviti, međutim, da kada se oni suprotstavljaju, svjesno ili na drugi način, vjerovatno dopijeva neki korektiv. Naprimjer, protivno je *fitri* malog djeteta od dvije godine da ga se gurne u preuranjeno podučavanje, jer djeca treba da uče kroz igru; a protivno je našoj *fitri* da budemo lišeni prirodnih potreba za spavanjem, porodičnim vezama i prijateljstvom.

Dok se racionalnost može provjeriti pažljivijim ispitivanjem, *fitra* nije tako jasno provjerljiva zbog našeg nedovoljnog znanja o njoj. Međutim, može se reći da su društveni običaji i konsenzus ljudi zdrave prirode prilično pouzdani vanjski pokazatelji *fitre*.

Ibn 'Ašur je povezao *mekaside* sa *fitrom*, citirajući kur'anski tekst, i zaključio da su i Šerijat i njegovi *mekasidi* u skladu sa *fitrom*:

Ti upravi lice svoje vjeri, kao pravi vjernik, djelu (*fitra*) Allahovu, prema kojoj je On ljude načinio - ne treba se mijenjati Allahova vjera, ali većina ljudi to ne zna. (er-Rum, 30)

Fitra se, prema Ibn 'Ašuru, odnosi na prirodnu dispoziciju (*hilka*) i prirodan poredak (*nizam*) koji je Bog podario svakom stvorenju. Ljudska *fitra* sastoji se i od unutrašnjih i od vanjskih manifestacija. Hodanje na dva stopala je podjednako aspekt čovjekove fizičke *fitre* koliko i njegovog intelekta i razuma. Slično tome, povezivanje posljedica sa njihovim uzrocima i izvođenje zaključaka iz njih je intelektualna *fitra*. Ukratko, ciljevi Šerijata (*mekasid*), prema Ibn 'Ašuru, uglavnom su utemeljeni u čovjekovoj urođenoj prirodi (*fitra*).

Aktualizacija *mekasida* i uloga sredstava (*vesa'il*)

Cijeli Šerijat sastoji se od ciljeva (*mekasid*) i sredstava (*vesa'il*, poznatih kao *mukemmilat*) kojima se žele postići. *Vesile/mukemmil* je sredstvo koje pomaže da se postigne određeni *maksad* za koji je vezan, bilo da je suštinski (*daruri*), komplementaran (*hadždži*) ili poželjan (*tahsini*). Kada se koristi prikladno sredstvo za osiguranje ispravno identificirane svrhe, kasniji se ostvaruje kao rezultat. Sredstva i izvršioци su ponekad, ali ne uvijek, identificirani Šerijatom direktno ili kroz ispunjenje određenih uzroka i uslova. Sredstva su podložna promjeni s promjenom okolnosti, dok svrhe imaju tendenciju da zahtijevaju veću stabilnost i postojanost. Ipak, sredstva su ona koja pomažu da se utvrdi relevantnost *mekasida* za određeni kontekst ili okolnost. *Mekasidi* su željeni sami po sebi, dok *vesa'ili* nisu. Štaviše, sredstva su obuhvaćena njihovim svrhama, u zavisnosti od snage ili slabosti odnosa između njih. Ako je dotično sredstvo neophodno da bi se osigurala njegova relevantna svrha, tada, prema pravnoj maksimi, "ono bez čega se *vadžib* (obavezna naredba) ne može izvršiti također postaje *vadžib*". Ova maksima se odnosi na sredstva koja su instrumentalna za postizanje cilja, ali ne i na ona koja mogu biti povezana samo sa supsidijarnim ili uzgrednim aspektom istog. Obrnuto od ovoga je također istinito, u tome što sredstvo za *haram*, isto tako, učestvuje u *haramu*. Nezakonita sredstva, stoga, ne mogu donijeti zakonite rezultate; i cilj i njegova sredstva moraju biti zakoniti. Sredstva za postizanje određene svrhe mogu biti identificirana u tekstu Kur'ana ili hadisa, a u suprotnom se identificiraju kroz racionalnost i idžtihad. Kako bi ilustrirao sredstva/ostvarivanje suštinske svrhe, Kur'an (el-Bekare, 283) nalaže da se buduća obaveza (*dejn*) zapiše, kako bi se osigurala zaštita imovine (*hifz el-mal*), što je jedan od bitnih *mekasida*. Zapisivanje je u ovom slučaju sredstvo za zaštitu te svrhe, a obje su tekstualno identificirane.

Ostvarivanje svrhe označava komplementarno sredstvo ili faktor u obezbjeđivanju svrhe. Da bismo ilustrirali ovu tačku, pozivamo se na ugovorne opcije (*hijarat*, jed. *hijar*) koje se mogu dodati uz ugovor o prodaji. Prilikom sklapanja prodaje, naprimjer, kupac može odrediti opciju da će ratifikovati posao za tri dana. Umetanje opcije u kupoprodajni ugovor služi kao izvršilac (*mukemmil*) prodaje, što osigurava da ona bude oslobođena neizvjesnosti i pogrešnog predstavljanja (*garer*), a sama prodaja je komplementarna (*hadždži*) svrha Šerijata. Da bi se ilustrirao izvršilac poželjne svrhe (*tahsisi*) ili poželjnog *mak-sada*, u vezi sa dozvoljenošću prodaje, može se pozvati na tržišne propise koji zahtijevaju, naprimjer, da se na prodaju smije nuditi samo čista i dopuštena hrana.

Sredstva ne smiju premašiti niti nadmašiti svoju svrhu. Da se vratimo na naš prethodni primjer prodaje i opcije: svrha opcije je spriječiti neizvjesnost i *garer* u prodaji, ali ako bi se pretjeralo i zahtijevalo potpuno isključenje *garera*, bilo bi to teško postići, a moglo bi, čak, ometati prodaju. Jer blagi *garer* je neizbježan i obično se toleriše u prodaji. Da navedemo još jedan primjer: postojanje protuvrijednosti u ugovoru o razmjeni je poželjno - jer vrlo dobro ostvaruje svrhu prodaje. Ipak, ako bi se to zahtijevalo u ugovoru o zakupu (*idžare*), pod pretpostavkom da je ovo samo još jedna vrsta prodaje, to bi poništilo posao - pošto je samo jedna od dvije ugovorne strane obično prisutna u *idžari*, a ne obje.

Primjer prekomjerne i pretjerane upotrebe sredstava može se vidjeti u praksi IBF-a, naprimjer, *murabeha* (prodaja troškova plus profit) i *bej' bi semen adžil* (prodaja na odloženo plaćanje), koji su primarno trgovački alati, ili *vesa'il*, ali se oba tako često koriste kao sredstva, ne za trgovinu, već za finansiranje svedeno na papirne transakcije i razmjenu dokumenata, te postizanje prihoda orijentiranih na *riba*. Ovo je jednako prekomjerno, pa čak i iskrivljenoj upotrebi sredstva za postizanje sumnjivih ciljeva.

Glavni dio narativa o nezadovoljstvu koji smo prikazali u vezi sa praksama IBF-a je, po našem mišljenju, posljedica nemarne i iskrivljene upotrebe sredstava (*vesa'il*) i ciljeva (*meka-sid*). Također, vidjeli smo pretjerano oslanjanje u praksi IBF-a na *bej' el-'ineh*, koja se naširoko smatra maskom za *riba*. U Maleziji je korektivnu mjeru poduzela Banka Negara Malezija, koja je 2014. izdala naredbu da *bej' el-'ineh* treba zamijeniti *teverruk*. Za razliku od *bej' el-'ineha* koji se zaključuje između dvije strane, *teverruk* uključuje intervenciju treće strane. Od tada *teverruk* je postao čak prodorniji od *murbehe* sa istom svrhom - finansijalizacija i prikrivena *riba*. Krajnji rezultat je otprilike isti, kao i javna kritika praksi IBF-a.

Kada postoje brojna sredstva za realizaciju jedne te iste svrhe, mora se izabrati ono koje je najefikasnije i najdirektnije. Ako postoji nekoliko jednako dobrih sredstava za realizaciju određenog *maksada*, tada se može odabrati više od jednog načina. Šerijat tako daje određene smjernice u pogledu odabira sredstava, jer je to područje u kojem postoji fleksibilnost i izbor za kompetentnu osobu, kao što je naučnik ili sudija, da donese odgovarajuće izbore u svjetlu pratećih okolnosti. Nijedan tekst ne daje konačan spisak sredstava i ciljeva, zbog čega nastavljamo sa pružanjem nekoliko dodatnih ilustracija koje pomažu da se razvije određeni uvid u predmet.

Primjer idžtihada u odabiru i sredstava i cilja bio je idžtihad halife Omera ibn el-Hattaba u njegovom tretiranju ratnog plijena. Pitanje je bilo da li plodne zemlje Iraka koje su muslimanski borci osvojili treba podijeliti među njima. Jer Kur'an je ratnicima dao pravo na to (usp. el-Enfal, 41). Ipak, halifa nije podijelio navedenu zemlju u skladu s drugom kur'anskom odredbom da bogatstvo *ne bi prelazilo iz ruku u ruke bogataša vaših* (el-Hašr, 7). Omer je protumačio dva ajeta na način da se prvi (o ratnom plijenu) odnosi na pokretnu imovinu, a ne na zemlju. Smatrao je da bi podjela te zemlje preokrenula muslimane ratnike u

naseljene zemljoposjednike, što nije bilo prikladna opcija u to vrijeme. Zbog toga je dozvolio da zemlja ostane njihovim vlasnicima, ali su oni morali da plate porez (*haradž*).

Halifa je tako koristio idžtihad u odabiru cilja i sredstava. Bilo bi moguće podijeliti ratni plijen prema prvom ajetu u suri el-Enfal pod pretpostavkom da je tako bogatstvo raspodijeljeno tako da se sprečava njegova koncentracija, ali je njegov idžtihad slijedio drugačiji put, a niko mu se nije usprotivio u ovome. Inicijalno sredstvo bilo bi raspodjela ratnog plijena, ali je halifa koristio poreze kao alternativno sredstvo za sprečavanje neprikladne koncentracije bogatstva među bogatima.

Drugi primjer je moratorij na propisanu kaznu za krađu koji je halifa Omer ibn el-Hattab uveo tokom sušne godine u Medini. Ovo je, također, podrazumijevalo privremenu suspenziju kur'anskog ajeta za širu kur'ansku svrhu - pravdu. Naime, izricanje navedene kazne izgledalo je nepravedno za vrijeme gladi. Ovdje korišteno sredstvo (*vesile*) bila je suspenzija kazne – koja je uključivala, još jednom, mjeru razmišljanja i idžtihada. Prvobitna svrha bila je pravda, a sredstvo za nju je bila provedba propisane kazne, ali je halifa umjesto toga koristio suspenziju te iste kazne kao sredstvo za postizanje pravde.

U još jednom primjeru, Omer ibn el-Hattab je donio odluku da nametne zekat na konje uprkos Poslanikovoj jasnoj instrukciji da se konji oslobađaju od zekata, jer se konji koriste u borbi. Međutim, zbog promjene vremena i činjenice da su konji postali vrijedna imovina za svoje bogate vlasnike, od njih se zahtijevalo da izdržavaju siromašne kroz isplatu zekata.

Zatim ćemo pogledati primjere savremenog idžtihada koji se ili odvijaju na osnovu *mekasida* ili su bili pod njegovim jakim utjecajem. Ove ilustracije mogu pomoći u pružanju uvida u našu raspravu o nezavisnosti ili zavisnosti *mekasida*, u kakvom odnosu oni stoje naspram svojih sredstava ili u kakvom su uzajamnom djelovanju sa njima. Ali prvo, nekoliko riječi o ciljnom idžtihadu (*idžtihad mekasidi*).

Idžtihad mekasidi

Idžtihad mekasidi je relativno nova sintagma koja se javlja u djelima učenjaka 20. stoljeća, uključujući Rejsunija, 'Atijju i šiijskog učenjaka Mehdija Šemsuddina, koji su preporučili određeno širenje metodološkog idžtihada (*idžtihad usuli*) kako bi obuhvatio širu ideju ciljnog idžtihada (*idžtihad mekasidi*), poznatog i kao utilitarni idžtihad (*idžtihad maslehi*). U ovom nastojanju učenjak (*mudžtehid*) razvija nova pravila zasnovana na svom razumijevanju *maslehe* i *mekasida*, pod uslovom da on/ona ima sveobuhvatno znanje o Šerijatu, njegovim prioritetima, metodama rješavanja sukoba i tako dalje. Kada se *idžtihad mekasidi* prizna kao valjan oblik idžtihada, on će, u velikoj mjeri, obuhvatiti i zasjeniti zalaganje za nezavisnost ili suprotno *mekasida* kao dokaza Šerijata odvojenog od *usul el-fikha*.

Pozivajući se, naprimjer, na zaštitu intelekta (*hifz el-'akl*), što je suštinski šerijatski cilj, moglo bi se uključiti uvođenje modernih nauka u obrazovne programe islamskih obrazovnih ustanova, kao i korištenje novih metoda istraživanja koje promoviraju sposobnost intelekta. To bi značilo aktualizaciju *hifz el-'akla* na nov način, umjesto da se držimo posvećenog primjera zabrane konzumiranja vina kao sredstva zaštite intelekta. To bi, također, moglo značiti da vjerske škole (*medrese*) budu otvorenije, kao što mnoge već jesu, za reformu i modernizaciju svojih nastavnih programa.

Vodeći libanski učenjak Mehdi Šemsuddin naglasio je u vezi s tim važnost zaključivanja (*istinbat*), pa je napisao da nam Kur'an i sunnet pružaju važne izvore *istinbata*, ali su modaliteti zaključivanja izuzetno ograničeni usulskim odredbama, koje treba revidirati i učiniti prijemčivijim za utjecaj novih dostignuća u obrazovanju i nauci. Stoga se preporučuje šire razumijevanje *istinbata*. Dvije oblasti od interesa koje su istaknute u vezi s tim su pravne maksime fikha, koji mogu biti bogat izvor za idžtihad

zasnovan na *mekasidima*. Drugi i još važniji su opći principi Kur'ana, kao što su pravda, dobrobit prema drugima, ljudsko dostojanstvo, jednakost itd., koji su u cjelini stavljeni po strani u diskursu o *mekasidima* kroz usulska ograničenja pravila tumačenja, ili putem odredbi vezanih za primjenu *istihsana*, *istislah* i *kijasa*.

Kada je u pitanju *kijas*, Rejsuni, Hasan et-Turabi (u. 2016) i Šemsuddin istraživali su izgled kako se može pokušati s fleksibilnijim razumijevanjem *kijasa* kako bi se on povezao sa *mekasidima*. Zabrana pijenja pića u Kur'anu (el-Ma'ide, 90), na primjer, prilično je usko konstruirana u tradicionalnim priručnicima *usul el-fikha*. Dotični pisci su iznova proučavali *kijas* kroz kombinirano čitanje *usul el-fikha* i *mekasida* kako bi proširili obrazloženje teksta na nove teme i područja. Jedan od ciljeva Šerijata, zaštita intelekta, tako se koristi za zabranu svih supstanci koje kompromituju intelektualnu sposobnost osobe, čak i ako supstanca u pitanju nije opojno sredstvo. Iracionalne ceremonije i praznovjerne prakse u ime naslijeđa predaka, te korištenje hamajlija za liječenje bolesti itd., također se zabranjuju. Dalje, može se čak pozvati na šire tekstualne dispencije o otklanjanju štete i predrasude (*darer*) da bismo došli do istog zaključka, bez nužnog protezanja značenja određenog teksta o piću.

Idžtihad utemeljen na *mekasidima*: studije slučaja

Primjeri idžtihada utemeljenog na *mekasidima* koji revidiraju određene fikhske stavove u svjetlu nove stvarnosti nalaze se u nekim od el-Karadavijevih odgovora na određena pitanja, koja se mogu sažeti na sljedeći način.

1. Božićna čestitka

Jedan doktorand iz Njemačke pisao je el-Karadaviju, obavještavajući ga da je on prakticirajući musliman pored mnogih drugih. Da li im je bilo dozvoljeno da svojim prijateljima i komšijama nemuslimanima pošalju božićne čestitke i da s njima razmijene poklone: „Mi primamo poklone od njih i nepristojno je ako ne odgovorimo na sličan način.“ Svoj odgovor el-Karadavi je počeo citirajući Kur'an u kojem je muslimanima dozvoljeno da postupaju pravedno i da budu dobri prema onima drugih vjera koji nisu agresivni prema njima, ali koji im je, također, zabranio da ih uzimaju za prijatelje ako su nemuslimani agresivni prema muslimanima (usp. el-Mumtehine, 8-9). El-Karadavi je dodao da zabrana u ovom ajetu razmatra politeiste Mekke koji su počinili djela agresije prema Poslaniku i njegovim ashabima. Tako naveden ajet savjetuje vjernike da budu dobri (*teberru'*) prema svim nenasilnicima, što znači nešto bolje od recipročnog postupanja. El-Karadavi je citirao hadis u kojem je Esma, kćerka Ebu Bekrova, došla Poslaniku i pitala ga o svojoj majci, koja je u to vrijeme bila politeistkinja (*mušrike*), i koja kontinuirano pokazuje svoju naklonost, te treba li ona, također, uzvratiti na sličan način – na što je Poslanik odgovorio da treba. Kur'an ukazuje na nemuslimane: *Kada pozdravom pozdravljeni budete, ljepšim od njega otpozdravite, ili ga uzvratite* (en-Nisa', 86). El-Karadavi je detaljno raspravljao o Ibn Tejmiyyinim restriktivnim stavovima o ovome, ali je zatim komentirao da bi Ibn Taymijje, da je živio u naše vrijeme i vidio kako se svijet smanjio i kako su muslimani u stalnoj interakciji sa nemuslimanima, možda izmijenio neke od svojih stavova. El-Karadavi se oslonio na to da mnogi kršćani sami slave Božić kao društvenu, a ne kao posebno vjersku priliku.

Ono što smo ovdje vidjeli je direktno pozivanje na Kur'an, posebno na *maksad* pravičnosti i dobrih odnosa sa miroljubivim

nemuslimanima. Sredstvo (*vesile*) u pitanju je bila razmjena božićnih čestitki i poklona. El-Karadavi je ponudio novo tumačenje koje je dalo željeni odgovor i svrhu.

2. Nasljeđivanje

U drugom pitanju muslimanski obraćenik je pitao el-Karadavija da li musliman može naslijediti od nemuslimana, dodajući da je bio britanski kršćanin i da je primio islam deset godina ranije. Njegova majka je umrla i ostavila malo nasljedstva koje je on odbio uzeti na osnovu odluke da muslimani i nemuslimani ne smiju jedni druge nasljeđivati. Sada je i njegov otac umro i ostavio veliko imanje, iza kojeg je on bio jedini nasljednik. Britanski zakon mu daje pravo na sve to. Da li bi ga trebao odbiti i ostaviti nemuslimanima iako je njemu samom potreban i mogao bi ga potrošiti na svoju muslimansku porodicu i druge islamske socijalne ciljeve?

El-Karadavi je odgovorio da je stav većine o tome zasnovan na hadisu prema kojem muslimani i nemuslimani ne nasljeđuju jedni od drugih. To je, također, bila praksa ashaba koju su podržale vodeće škole islamskog prava. Međutim, neki od vodećih ashaba, uključujući Omera ibn el-Hattaba, Mu'aza ibn Džebela i Mu'aviju ibn Ebu Sufjana smatrali su da muslimani imaju pravo da naslijede od nemuslimana, ali da suprotno nije dopušteno. El-Karadavi je naveo da on daje prednost ovom posljednjem stavu čak i ako ga većina ne podržava, na isti način kao što preferira hanefijsko tumačenje hadisa u kojem se *kafir* u datom hadisu razumijeva u značenju *harbi*, tj. onaj koji je u ratu protiv muslimana, a ne u značenju svih nemuslimana. On je dodao da je kriterij i cilj nasljeđivanja materijalna pomoć (*en-nasre*) a ne jedinstvo u vjeri. To je razlog zbog kojeg *zimmija* ne nasljeđuje *harbija*, čak i ako su iste vjere. Dati muslimanu pravo da naslijedi svog nemuslimanskog rođaka pomoći će budućim obraćenicima

da se ne okreću od islama samo zbog gubitka svojih nasljednih prava. U ovom pravilu pomoć je cilj; sredstvo (*vesile*) je nasljeđivanje nemuslimanskog rođaka od strane muslimana, a *hukm* (pravilo) doneseno na takav način aktualizira taj cilj.

3. Doniranje organa

Da li je dozvoljeno presaditi dio tijela jednog čovjeka u tijelo druge osobe kojoj je to prijeko potrebno uz pristanak donatora?

El-Karadavijev odgovor: "Postoje dva gledišta o ovome, jedno zabranjuje, a drugo dopušta. Prvi tvrdi kako je norma Šerijata da musliman nema pravo da uništi ili osakati dio svog tijela (usp. el-Bekare, 195), što uključuje i poznati hadis: 'Sve što pripada muslimanu, zabranjeno je drugom muslimanu, njegova krv, njegova imovina i njegova čast' (Muslim). Ovo se ne odnosi na ličnu imovinu, čiji vlasnik ima pravo da je daje, prodaje ili daruje kako želi. Permisivno gledište tvrdi da je ovdje kriterij ili cilj veća korist koju može donijeti predložena donacija, posebno kada je šteta mala ili zanemariva za donatora, ali koja može spasiti život primatelja. Moderna medicina je, također, promijenila uvjete ranijih vremena u kojima je presađivanje ili sakaćenje tijela moglo biti fatalno po donatora, što više nije slučaj. Stoga zabrana prestaje onda kada bojazan od smrtnog ishoda više nije prisutna."

El-Karadavi zaključuje: "Slažemo se sa permisivnim stavom pod uslovom da hiruršku operaciju izvode kvalifikovani i vješti liječnici jer od toga postoji veća korist i spas ljudskih života."

U ovom idžtihadu zasnovanom na *mekasidima*, svrha je spašavanje života, a prijenos dijela tijela kroz hirurško sakaćenje je sredstvo. Tako izdata afirmativna odluka ili fetva aktuelizuje dotičnu svrhu.

4. Kloniranje

Pojavila su se i pitanja u vezi sa dozvoljenosti kloniranja i drugih načina primjene genetskog inženjeringa. Kao odgovor, možemo reći da ako nas naše proučavanje prirode kloniranja dovede do zaključka, kao što je da ljudsko kloniranje ima tendenciju da fundamentalno promijeni ljudsku prirodu i od Boga postavljeni dizajn ljudskog ustrojstva, onda će se to općenito smatrati povredom i zabranjenim. Ovo se može ukratko objasniti na sljedeći način: Dok normalno dijete ima dvadeset i tri hromozoma od majke i dvadeset tri od oca, klonirano dijete ima dvadeset tri hromozoma samo od jedne osobe. Kur'an se u brojnim prilikama poziva na prirodni način stvaranja čovjeka od muškarca i žene, i daje djetetu pravo i na majku i na oca. Ljudsko kloniranje krši ove kur'anske postulate. Drugi aspekt zabrinutosti zbog kloniranja i drugih primjena ljudskog genetskog inženjeringa ili eugenike u tome je što bi nauka mogla postati instrument diskriminacije u kojem oni koji imaju pristup sredstvima mogu na kraju odabrati svoje rodoslovlje.

Dva vodeća *mekasida* koja su ovdje relevantna su zaštita života (*hif en-nefs*) i zaštita porijekla (*hifz en-neseb*), a sredstvo (*vesile*) je kloniranje ljudi. I jedno i drugo mora biti zakonito i donijeti korist. Sredstva u ovom slučaju ometaju integritet i jedne i druge svrhe i ne uspijevaju se ostvariti na način koji je usklađen sa Šerijatom.

5. Analiza DNK

Šerijatski odgovor, za razliku od naprijed navedenog, može biti potpuno drugačiji u vezi s drugim aspektima naučnog razvoja. Naprimjer, ako nove metode utvrđivanja činjenica, kao što je analiza DNK, mogu razriješiti zabunu oko očinstva ili identifikacije osoba poginulih u ratu, avionskoj nesreći ili u

dubini otvorenog mora, to će na bolji način poslužiti šerijatskom cilju očuvanja porijekla (*hifz en-neseb*) i poštovanja rodbinske veze (*sile er-rahim*) u porodici, koja može imati potrebu da sazna činjenice o smrti svojih preminulih rođaka.

U ovoj ilustraciji jasno je navedeno da je cilj zaštita ili očuvanje porijekla, a sredstvo (*vesile*) ovdje je korištenje DNK-analize, koja se primjenjuje na zakonit način, a cilj se propisno ostvaruje kroz afirmativno pravilo do kojeg smo došli.

6. Smjer Kible

Konačno, može se donijeti dopuštajuća fetva ili pravilo u pogledu druge tehnološke primjene koja se tiče *mekasida*. Na primjer, ako kompjuterizirani indikatori vremena i lokacije mogu pokazati, kao što zaista pokazuju, smjer Kible i odrediti tačno vrijeme i lokaciju na nepoznatim mjestima i vanjskom prostoru za namaz i post, to će očito pomoći u promoviranju i zaštiti vjere (*hifz ed-din*), koja spada među temeljne ciljeve (*darurijjat*), a što može biti i primjer harmonije između Šerijata i nauke. Šerijatskom cilju se ovdje služi korištenjem kompjutera, koji je sredstvo (*vesile*) u ovom primjeru, a njegova primjena je čista od nedozvoljenih elemenata. Osoba koja klanja vani ili ona koja na ovaj način prakticira ramazanski post, ostvarila bi dotični *maksad*. Afirmativno pravilo ovdje služi za aktualizaciju pomenutog *maksada*.

U skoro svim ovim primjerima pokazali smo da se pravilo idžtihada ili fetve zasniva na ostvarenju određene cilja ili *maksada*. Ukoliko je dotični cilj valjan sa stanovišta Šerijata i ukoliko donosi korist ljudima, onda se idžtihad može zasnivati na tome. Drugim riječima, *mekasidi* mogu biti osnova idžtihada bez pribjegavanja utvrđenim doktrinama *usul el-fikha*.

Zaključak i preporuke

Prethodne ilustracije služe da pokažu kako argument za priznavanje *mekasida* kao zasebnog ili nezavisnog dokaza Šerijata nije u potpunosti lišen suštine. Fokus nezavisnosti u ovom slučaju je od *usul el-fikha*, koji je tradicionalno dominirao *mekasidima* i podvodio ih pod razne druge dokaze (*edille*), kao što su pravna preferencija (*istihsan*), opći običaj (*'urf*), razmatranje javnog interesa (*istislah*) pa čak i analogija (*kijas*). Svaka od njih je posebna formula za idžtihad. Prema tome, ne bi trebalo biti problema ako se dodaju *mekasidi* kao poseban dokaz ili naslov na listu, pri čemu se, međutim, ne sugerira da bi *mekasidi* trebali zamijeniti *usul el-fikh*.

Islamsko bankarstvo i finansije pravi su primjer savremenog diskursa o aktualizaciji *mekasida*, dijelom zbog njihovog ekstenzivnog prisustva na tržištu i angažmana javnosti u njegovom funkcioniranju. Zbog globalne finansijske krize IBF je postao centar pažnje kao moguća alternativa. Ipak, diskurs o *mekasidima* ni u kom slučaju nije ograničen, kao što primjeri koje smo dali jasno pokazuju, na IBF ili na *mu'amelat*.

Javno mnijenje je jasno isprovocirano da očekuje od regulatornih tijela IBF-a da uvedu važne reforme za integraciju *mekasida* u operacije IBF-a. Međutim, postojao je i skepticizam

da je malo vjerovatno da će islamske banke biti pokretači očekivanih reformi u kojima dominira kapitalistički model. Rečeno je čak i da banke nisu idealan institucionalni model za operacionalizaciju principa islamske ekonomije i finansija o podjele dobiti i gubitka, te principa utemeljenog na pravičnosti i izbjegavanju *riba* transakcija.

Ovo slabije prisustvo *mekasida* u savremenim praksama IBF-a može se pokazati možda kroz šerijatski okvir upravljanja (*Shari'ah Governance Framework*, SGF) koji je Bank Negara Malezija uvela u junu 2011. godine i koji od tada energično slijedi. BNM je djelovao aktivno kako bi Šerijat postao vladajući princip IBF-a u Maleziji, sveobuhvatnije nego prije. Ovo je bio značajan reformski korak u datim okolnostima. Ipak, jasno je da je diskurs o *mekasidima* upadljivo odsutan u nizu publikacija vezanih za SGF o perimetrima i operativnim modalitetima različitih fikhskih ugovora – a zatim i u Zakonu o islamskim finansijskim uslugama iz 2013. godine koji je uslijedio. Umjesto toga, fokus u svemu ovome je u osnovi bio na regulatornim i proceduralnim aspektima IBF-a bez dodjeljivanja bilo kakve vidljive uloge *mekasidima*. Šest godina kasnije potražnja javnosti za implementacijom *mekasida* u IBF-sektoru ne jenjava; moglo bi se čak reći da je postala izraženija jer je za očekivati da će samo IBF usidren u *mekasidima* obuzdati sveprisutnu dominaciju kapitalističkog modela. Tek u julu 2017. godine BNM je uveo strateški koncept posredovanja zasnovanog na vrijednosti (*Value-Based Intermediation*, VBI) i održao jednodnevnu radionicu o njemu kako bi objasnio njegovu pravilnu implementaciju. Ovo je dobrodošla inicijativa koja obraća pažnju na IBF utemeljen na vrijednostima, i tako artikulirane vrijednosti blisko povezuju sa *mekasidima* i višim ciljevima Šerijata. VBI obraća pažnju na generisanje održivog utjecaja i davanje veće koristi društvu, ekonomiji i životnoj sredini.

Prelazak na IBF usidren u *mekasidima*, ako i kada postane stvarnost, zahtijevao bi pažljivu pripremu. To bi, također,

zahtijevalo proaktivno i inovativno rukovodstvo, kao i podržavajući institucionalni stav. Također je vjerovatno da će to biti putovanje bez jasnog kraja jer može prolaziti progresivne faze usavršavanja. U takvom slučaju sistem bi i dalje primjenjivao postojeće fikhske ugovore, jednostavno zato što *mekasidi*, kao disciplina, ne nude vlastiti materijalni fikh. Promjene će se najvjerovatnije dogoditi u regulatornim režimima usklađenih sa *mekasidima* i načinu na koji se postojeći fikhski ugovori praktikuju u institucijama IBF-a.

Ako u Maleziji dođe do tranzicije na IBF usidren u *mekasidima*, kao što se očekuje da će se dogoditi prema konceptu posredovanja zasnovanog na vrijednosti, očekivalo bi se da će se fokusirati, barem u svojim početnim fazama, na primarne i opće (*aslije*, *'amme*) ciljeve fikhskih ugovora, ili barem na one koji se najčešće kritikuju zbog zanemarivanja *mekasida*. Pretpostavlja se da bi neko trebao znati da identifikuje šta su tačno primarni i opći ciljevi, recimo *murabehe* (prodaja troškova plus profit), *bej' bi semen adžil* (prodaja sa odloženim plaćanjem) itd. Jer tek se onda može smisleno nastojati pozabaviti i ispraviti njihove odgovarajuće nedostatke sa aspekta *mekasida*. Ovo bi, također, zahtijevalo novo istraživanje kako bi se identificirali primarni ciljevi uobičajeno praktikovanih fikhskih ugovora.

Malezija je, također, vidjela sličnu, ali još važniju inicijativu kada je premijer Najib Tun Razak uveo malezijski šerijatski indeks (*Malaysian Shari'ah Index*) u februaru 2015. godine. Suština ove inicijative je, kako je rekao, „da se objektivno i naučno procijeni posvećenost Malezije u postizanju pet aspekta *mekasid eš-Šeri'a*“. Benčmarking za mjerenje pokriva osam oblasti: pravosuđe, ekonomija, obrazovanje, infrastruktura i životna sredina, zdravlje, kultura, politika i društveni razvoj.

Udaljavanjem od IBF-a, a posebno vladinih inicijativa, *mekasidi eš-Šeri'a* također obećavaju da će ponuditi kontranarativ u primjeni šerijatskog prava općenito kako bi se minimizirali

erozivni efekti preovlađujuće materijalističke kulture, njenih kapitalističkih osnova i globalizacije (uglavnom zapadnih vrijednosti), koje su izazvale javnu kritiku i zahtjev muslimanskih masa za vjerodostojnošću.

Ovaj zahtjev je predvodio islamski reformistički diskurs u drugoj polovini 20. stoljeća, koji je pozivao na promjene kako bi se pravo i vladavina u postkolonijalnim muslimanskim zemljama približili njihovom islamskom naslijeđu. Ironično, flagrantna kršenja viših ciljeva Šerijata o zaštiti života počinili su upravo protagonisti islamskog preporoda, kao što su takozvani *IS* ili *daiš*, koji su postajali sve radikalniji i nasilniji.

Na osnovu gore navedenog, sada predlažemo sljedeće praktične preporuke za politiku:

- Pristup orijentiran na cilj i korištenje resursa *mekasida* važni su, jednostavno, zbog toga što se problemi stalno javljaju sa brzim napretkom nauke i civilizacije. Što se tiče savremenih ljudskih prava, naprimjer, pojavila su se mnoga pitanja koja zahtijevaju svježije odgovore, a usko se odnose na *mekaside*.
- Islamska nauka 20. stoljeća unaprijedila je dosad nedovoljno razvijenu metodologiju *mekasida*. Stoga je opravdano reći da propisno kvalificirani učenjak koji poznaje jurisprudenciju *mekasida*, *fikha* i *usul el-fikha* može utemeljiti neko idžtihadsko pravilo na *mekasidima*.
- *Mekasid eš-Šeri'a* proizilazi iz Šerijata i nema odvojeno postojanje. Šerijat je jedinstvena cjelina, ali ima brojne odvojene, ali i međusobno povezane grane i discipline. *Mekasidi* se mogu priznati kao poseban dokaz Šerijata, čije priznanje ne bi trebalo ni na koji način derogirati ili ih posmatrati kao negativne utjecaje na integritet Šerijata općenito.

- *Idžtihad mekasidi* treba priznati kao važeći oblik idž-tihada. Jer to je na mnogo načina krajnji rezultat naučnih napora za revidiranom metodologijom *mekasida*. Mnogi slučajevi idžtihada koje smo gore predstavili su zapravo *idžtihad mekasidi*.
- Preporučljiv je otvoreniji pristup identifikaciji *mekasida*, kao i lakši pristup primarnim izvorima Šerijata, udaljen od tehnika *usul el-fikha*. Lakši pristup ovim izvorima kroz revidirane metode tumačenja i zaključivanja zaslužuje priznanje i podršku.
- *Usul el-fikh* i *mekasid eš-Šeri'a* treba posmatrati kao komplementarne jedne drugima. Takva komplementarnost treba da prizna i omogući proširenu ulogu i opseg primjene za *mekaside* u formulaciji idžtihada.
- Predlažemo da se napravi razlika između praktičnih (*mekasid 'amelijje*) i pravnih ciljeva (*mekasid šer'ijje*). Ovo će biti paralelno razlikovanje sa postojećom klasifikacijom ciljeva na ljudske ciljeve (*mekasid el-mukellef*) i one Zakonodavca (*mekasid eš-Šari'*).
- Racionalnost (*'akl*) se može prihvatiti kao samostalna odrednica i identifikator *mekasid 'amelijje*.
- U ovosvjetskim poslovima koji se tiču pojedinca i društva, kao što je politika vlade o ekonomskim pitanjima i međunarodnim odnosima, racionalnost i *fitra* se mogu prihvatiti kao identifikatori i odrednice sredstava i ciljeva, pod uslovom da ni na koji način ne krše tekstualne izvore Šerijata.
- Novi dodaci od ključnog značaja za *mekaside*, kao što su zaštita prirodne sredine (*hifz el-bi'e*) i osnovna ljudska prava (*hukuk el-insan el-esasijje*), trebaju biti priznati na osnovu njihove vrijednosti, a ne nužno podvedeni pod prošireno čitanje neke od pet kategorija *darurijjat*.
- Ciljevi i sredstva su u promjenjivim odnosima jedni prema drugima tako da se sredstvo može pretvoriti u

cilj i obrnuto, u zavisnosti od njihove uloge i konteksta u kojem djeluju. Stoga, treba voditi računa da se jedno ne pomiješa s drugim i da način na koji se cilj i sredstva međusobno povezuju bude bez pretjerivanja, iskrivljavanja i zanemarivanja.

- Bez obzira na predloženu komplementarnost *usul el-fikha* i *mekasida*, predlaže se da obim tumačenja i zaključivanja (*istinbat*) ne treba podvrgavati ograničavajućim zahtjevima tradicionalnog *usul el-fikha*, niti bi usulski koncept djelotvornog uzroka (*'ille*) trebao ograničavati dinamičniji pogled na *mekaside*.
- Upotreba sumnjivih sredstava za ostvarenje *mekasida* postala je česta i uglavnom obmanjujuća. Stoga se treba posvetiti pažnja kako bi se izbjeglo izobličavanje u ostvarivanju i provođenju navodnih, ali nedokazanih *mekasida* sumnjivim sredstvima.
- Početni reformski koraci u IBF-u mogu se sastojati od minimiziranja slučajeva repliciranja i oponašanja konvencionalnih proizvoda i praksi. Predlaže se da regulatorna tijela IBF-a pažljivo pripreme plan za postepenu reviziju postojećih proizvoda i praksi tokom određenog vremenskog perioda.
- Svaki prelazak IBF-a na *mekaside* treba da ima jasno definisane ciljeve jer su *mekasidi* interno raznoliki i možda će biti potrebno da se posebno svaki njegov ogranak.
- Svaka zemlja i jurisdikcija treba pronaći vlastite orijentire kako da internalizira *mekaside* Šerijata i sprovede ih u sistem. Makro i mikro aspekti donošenja odluka zasnovanih na *mekasidima* trebaju biti adekvatno informisani i koordinirani jedni s drugima.

O autoru

Profesor Mohammad Hashim Kamali je osnivač i izvršni direktor Međunarodnog instituta za napredne islamske studije u Maleziji i svjetski poznati naučnik u svojoj oblasti specijalizacije. Bio je profesor islamskog prava i jurisprudencije na Međunarodnom islamskom univerzitetu u Maleziji (1985 - 2004) i dekan Međunarodnog instituta za islamsku misao i civilizaciju (ISTAC) od 2004. do 2006. godine.

Diplomirao je pravo i političke nauke na Univerzitetu u Kabulu (Afganistan), gdje je radio kao docent, a potom i kao javni tužilac u Ministarstvu pravde. Magistrirao je pravo na Londonskoj školi ekonomije (London School of Economics) i doktorirao islamsko pravo na Školi za orijentalne i afričke studije Univerziteta u Londonu (School of Oriental & African Studies, University of London).

Dr. Kamali je radio kao docent na Institutu za islamske studije Univerziteta McGill u Montrealu, a kasnije kao istraživač-saradnik u Vijeću za istraživanje društvenih i humanističkih nauka Kanade. Bio je gostujući profesor na Capital University (Columbus, Ohio), gdje je bio član Tima za međunarodno pravno obrazovanje 1991. godine. Bio je član Instituta za napredne studije u Berlinu (Njemačka) od 2000. do 2001. godine, a kasnije

je bio član afganistanske Komisije za ocjenu ustavnosti (2003), šerijatski ekspert UN-a za ustave Iraka, Maldiva i Somalije (2004 - 2005). On je viši saradnik Kraljevske akademije Jordana; Instituta za napredne studije u Berlinu i Akademije nauka Afganistana.

Djela su mu prevedena na bahasa malezijski, bahasa indonežanski, farsi, pašto, dari, arapski, bengalski, bosanski, njemački, italijanski, turski, azeri i japanski. Dva puta je dobio Nagradu „Isma'il al-Faruqi“ za akademsku izvrsnost, 1995. i 1997. godine. Uvršten je na listu vodećih ličnosti u svijetu (*Who's Who in the World*). On se pojavljuje u knjizi 500 najutjecajnijih muslimana svijeta (2009, 2010. i 2016). Dobitnik je Međunarodne nagrade kralja Abdulaha II 2010. godine, kao priznanje za njegov intelektualni doprinos služenju islamu i muslimanima, a dobitnik je i 25. iranske svjetske nagrade za knjigu 2016. godine.

O KNJIZI

Viši ciljevi ili mekasidi Šerijata primjenjuju se i aktualiziraju (*tef'il*) putem njihovih sredstava (*vesa'il*). Ovaj rad počinje definicijom i značenjem *mekasida*, a nastavlja sa utvrđivanjem tri uočljive tendencije u pogledu njihovog opsega: redukcionistički, ekspanzionistički i umjereni pristup *vesatije/i'tidala*. On se bavi pitanjem da li se *mekasidi* mogu priznati kao dokaz ili izvor Šerijata sam po sebi. Može li se, drugim riječima, izvesti odredba (*hukm*) Šerijata direktno iz *mekasida* ili uvijek treba slijediti pristup *usul el-fikha*? Odgovaranje na ova pitanja bi pomoglo čitaocu da jasnije zna šta može očekivati od *mekasida*. Često govorimo o *mekasidima*, ali kada je u pitanju stvarna praksa, primjenjujemo pravila fikha. Može li se jednostavno zanemariti ovo posljednje i pozvati se direktno na *mekaside*? Djelo istražuje odnos mekasida prema Kur'anu i hadisu, odnosno *usul el-fikhu*. Također, utvrđuje uloge ljudskog intelekta (*'akl*) i urođene ljudske prirode (*fitra*) u identifikaciji *mekasida*. Autor razmatra sredstva i aktualizaciju *mekasida* i razjašnjava ovu temu kroz nekoliko ilustracija i niz praktičnih preporuka.

Mohammad Hashim Kamali (r. 1944) je generalni direktor Međunarodnog instituta za napredne islamske studije (IAIS) u Kuala Lumpuru, suradnik je na Institutu za napredne studije u Berlinu. Član je Jordanske kraljevske akademije nauka. Predavao je islamsko pravo na Međunarodnom islamskom univerzitetu u Kuala Lumpuru i bio je dekan Međunarodnog instituta za islamsku mi-

sao i civilizaciju (ISTAC) u Kuala Lumpuru. Bio je i konsultant UN-a za ustavne reforme na Maldivima i u Iraku. Član je različitih naučnih i stručnih tijela i odbora. Objavio je više naučnih djela iz oblasti islamskog prava među kojima su najistaknutija: *Uvod u šerijatsko pravo* (Centar za napredne studije i El-Kalem, 2015), *Principi islamske jurisprudencije* (Centar za napredne studije, 2017), *Čitanje znakova: kur'ansko gledište o mišljenju* (Centar za napredne studije, 2020), *Tedždid, islah i civilizacijska obnova u islamu* (Centar za napredne studije, 2020).

